

מוכנות לחיים עצמאיים של חניכים בפנימיות דתיות-לאומיות בישראל

יסכה חורי וענת זעירא

המחקר בחן את המוכנות לחיים עצמאיים של צעירים דתיים-לאומיים הלומדים במסגרות חוץ-ביתיות דתיות בישראל. נבדק מודל רבי-גורמי הקושר בין מאפייני ההון החברתי של צעירים אלה על סף סיום שהותם בפנימייה, לבין תפיסתם את מוכנותם לחיים עצמאיים. רמת הדתיות נבחנה כמשתנה מתווך. במחקר השתתפו 216 צעירים וצעירות הלומדים בשבע פנימיות (ישיבות תורניות ואולפנות). נמצאו קשרים חיוביים מובהקים בין משתני ההון החברתי – התפיסה העצמית, תפיסת התמיכה ההורית ותפיסת התמיכה החברתית – לבין תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים; ובין רמת הדתיות לבין תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים. רמת הדתיות נמצאה מתווכת בקשר שבין המשתנים הבלתי תלויים לבין תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים. המאמר דן בתפקידה החשוב של התמיכה החברתית בתקופת המעבר של צעירים אלה לבגרות, ובצורך לחזק את התחום החברתי שלהם – הן בתוך הפנימייה והן עם המשפחה – לקראת יציאתם לחיים עצמאיים. המשתנה 'רמת הדתיות' כמשתנה מרכזי במחקר זה, מחדד את הצורך לבחון את מצבם הדתי של החניכים כגורם נוסף במוכנותם לשלב הבא בחייהם.

מילות מפתח: מעבר לחיים עצמאיים, אולפנות, ישיבות, דתיים-לאומיים

מבוא

המעבר מההתבגרות לבגרות הוא אחד המשמעותיים ביותר שאדם יחווה בחייו. ארנט (Arnett, 2000) טען כי בחברות המערביות המתועשות תהליך זה הפך ארוך ומורכב. הוא זיהה שלב התפתחות חדש במעגל החיים, וכינה אותו 'בגרות בהתהוות' (emerging adulthood). בתקופה זו צעירים זקוקים לזמן ולמשאבים אישיים וסביבתיים כדי להפוך לבוגרים עצמאיים (Arnett, 2007). צעירים ששהו במסגרת חוץ-ביתית, לעומת צעירים שגדלו בבית הוריהם, חווים את המעבר לחיים עצמאיים כמאתגר אף יותר (Hines, Merding, & Wyatt, 2005). נעדר בקרבם מרכיב ההתפתחות בסביבה המשפחתית הטבעית, המשמשת משאב חיוני בפיתוח חיים עצמאיים בוגרים (Coleman, 1988). המחקר הנוכחי בחן מאפיינים וצרכים של צעירים

כאלה מן הציבור הדתי-לאומי, סמוך לעזיבתם את הפנימייה לקראת השלב הבא של חייהם.

מחקרים מעטים נעשו על המעבר לחיים עצמאיים של בוגרי פנימיות בכלל, ושל צעירים בחברה הדתית-לאומית בפרט, אף ששיעורה של חברה זו באוכלוסייה בישראל גדול ויש לה מאפיינים ייחודיים (כהן, א., 2008). אחד המאפיינים הללו הוא יציאה מרצון של צעירים רבים בציבור זה ללימודים בפנימייה, כחלק מהתרבות הרווחת בחברתם. מרבית ספרות המחקר על מעבר לחיים עצמאיים של בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות מתמקדת במסגרות המיועדות לצעירים במצבי סיכון ומצוקה (ראו לדוגמה: בנבנישתי ושיף, 2004; דיניסמן וזעירא, 2014; זעירא ובנבנישתי, 2008; שיף וקושר, 2005; Collins, 2001; Stein, 2006), וכמעט אינה עוסקת באוכלוסיות כגון זו שבמקד המחקר הנוכחי. גם ארנט (Arnett, 2000) מתח ביקורת על המחקרים בתחום בטענה שרובם אינם מתייחסים לאוכלוסיות ייחודיות. מתבגרים דתיים הגדלים במסגרות חוץ-ביתיות הם דוגמה לאוכלוסייה ייחודית כזו. נראה כי המציאות החברתית הייחודית שלהם והצרכים הייחודיים הנגזרים ממנה, טרם תוארו בספרות באופן שיטתי ומסודר (רומי, 1997). מכאן תרומתו העיקרית של המחקר הנוכחי. בנוסף, זיהוי גורמים הקשורים לתחושת המוכנות של צעירים אלה ליציאה לחיים עצמאיים יסייע הן לפיתוח התערבויות של אנשי המקצוע לקראת עזיבת הצעירים את מסגרת הפנימייה והן לקביעת מדיניות הכרוכה בה, כלומר המדיניות הכללית של הפנימיות והרשויות המפקחות עליהן בנוגע לטיפול בחניכיהן. אני ממליצים שמדיניות זו תכלול גם קווים מנחים בנוגע להערכה והשקעה במרכיבי 'ההון החברתי' של החניכים.

מעבר בוגרי פנימיות לחיים עצמאיים

השהייה בפנימייה, גם פנימייה המיועדת לציבור נורמטיבי, ואף אליטיסטי, כרוכה בהתמודדויות שונות, הנובעות ממבנה הפנימייה ומהניתוק מהמשפחה ומהסביבה הביתית (קפלן, 2008). מתבגרים המתחנכים בפנימיות עלולים להיתקל בבעיות קלות (כגון הקושי להסתדר עם חברים בחדר) או חמורות (כגון דיכאון או משבר נפשי). בעת השהות בפנימייה מעורבות ההורים מצומצמת, ואילו הצוות החינוכי וקבוצת השווים מהווים מקור חשוב לסיפוק הצרכים השונים. הם מסייעים לבנות את כישוריהם של חניכי הפנימייה ואת יכולתם לפתח חיים עצמאיים בעתיד (קפלן, 2008). בדומה טוען קולינס (Collins, 2001) שעזיבת מתבגר את בית המשפחה היא אירוע חיים משמעותי המזרז את התפתחותו כבוגר. ולכן, ככל מסגרת חוץ-ביתית, גם מסגרת שהיציאה אליה היא מרצון יוצרת אתגרים מיוחדים.

מחקרים על בוגרי השמות חוץ-ביתיות מצאו כי המעבר שלהם לחיים עצמאיים

מושפע הן מגורמים המשותפים להם ולכלל הצעירים בחברה, והן מגורמים המיוחדים רק להם (זעירא ובנבנישתי, 2008). נוסף על המעבר מהתבגרות לבגרות, עליהם לחוות מעבר אל מחוץ למסגרת שבה גדלו (כהן, י., 2008). מהמחקרים עולה כי צעירים אלה נדרשים להתחיל את חייהם כבוגרים עצמאיים מהר יותר מאשר צעירים באוכלוסייה הכללית, וכי הם ניצבים בפני אתגר התפתחותי זה בטרם יידרשו לו שאר בני גילם (Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor, & Nesmith, 2001). סטיין (Stein, 2006) מצא שהמעבר של צעירי פנימיות קצר וחד יותר, ולכן יכולתם לעצב זהות המתאימה למעבר קטנה יותר והתפתחותם מואצת. במחקר על בוגרי פנימייה שערכו שיף וקושר (2005) בישראל נמצא שרבים מהבוגרים חשו שהפנימייה לא הכינה אותם מספיק לחיים עצמאיים.

חשוב לציין שבישראל יש סוגים שונים של פנימיות והן מתאימות את החינוך בהן ואת דרכי ההתערבות שלהן לצרכים של אוכלוסיות שונות (Grupper, 2013), ורוב המחקרים עוסקים באוכלוסיות של צעירים פגיעים, שיש להם קשר עם רשויות הרווחה. לאור זאת, חשוב לבחון את מידת השליטה במיומנויות הקשורות בהתמודדות עם המשימות הצפויות במעבר לחיים עצמאיים גם בקרב צעירים אחרים המתחנכים בפנימיות.

דתיים-לאומיים והחינוך הממלכתי-דתי

'דתיים-לאומיים' הוא שם כולל לקבוצה בחברה הישראלית, שהיא כ-10% מהאוכלוסייה בישראל. בין ערכיה המרכזיים שמירת ההלכה והמסורת היהודית לצד תמיכה בציונות והשתלבות אקטיבית בחברה הכללית במדינת ישראל (כהן, א., 2008). במחנה זה זרמים רבים, הנבדלים בסוגי התגובה שלהם למודרניות תוך שמירה על המסגרת ההלכתית. הם נעים בין דחייתה המוחלטת של המודרניות לבין השתלבות בה, ברמות שונות של מעורבות (ברטל, 2007). על אף השונות בתוך המגזר, יש לו מכנה משותף שבא לידי ביטוי במסגרות חינוכיות של מינהל החינוך הממלכתי-דתי (חמ"ד), מסגרות השירות הלאומי, ישיבות ההסדר והמכינות הקדם-צבאיות (אדמנית, 2010).

הישיבות התיכוניות (שבהן לומדים כמחצית מהבנים בחמ"ד) והאולפנות (שבהן לומדות כ-43% מבנות חמ"ד) הן מסגרות חינוכיות תורניות לחטיבה העליונה, המשלבות חינוך תורני רחב לצד השכלה תיכונית מלאה (נאמן, 2005). מסגרות אלה מקדישות תשומת לב רבה להעמקת ההכרה הדתית, ולהקניית ערכים דתיים ודרכי מימושם, כאמצעים להכנת המתבגרים למילוי ייעודם כבוגרים (אבן, 2010). מטרתן המוצהרת של המסגרות היא לחזק את דתיותם של תלמידיהן ולהכין אותם להתמודדות עם המציאות המודרנית (בר-לב, 1997). לעומת תיכונים 'רגילים', הישיבות והאולפנות

הן בדרך כלל סלקטיביות מבחינת הקריטריונים שלהן להשתייכות דתית, בעלות אוריינטציה אליטיסטית, ופועלות לפי דפוס ייחודי המשלב רמת לימודים גבוהה, הכוונה רעיונית ברורה ואקלים חברתי תומך (בר-לב, 1997). הן נחשבות לספינת הדגל בחמ"ד, מן הבחינה הדתית והלימודית כאחת (אדמנית, 2010).

הפנימייה במסגרת החינוך הדתי

לפנימייה הדתית מקום בולט במיוחד במערכת החינוך בישראל, בעיקר בשל היקפה ורב-גוניותה. לפי טאוב (2007א), היו בשנת 2007 בישראל 106 ישיבות תיכוניות, רובן בתנאי פנימייה (89); ו-79 אולפנות, מתוכן 18 בתנאי פנימייה. למרות מקומה המרכזי של הפנימייה בחינוך הדתי, וכמוזכר לעיל, לא נמצא בספרות מחקר שיטתי שהעריך את תוצאות השהות במסגרותיה (רומי, 1997). למרות הדימוי הארכאי שיש לפנימייה עבור בני נוער נורמטיביים, הדפוס הייחודי של הפנימייה החינוכית-דתית בישראל ממשיך להפגין עמידות גבוהה, ומציג אותה כמסגרת חינוכית רלוונטית לרבים גם בתחילתו של האלף השלישי (גרופר, 2004).

הציבור הדתי בישראל נוטה הרבה יותר לשלוח את ילדיו לפנימייה לעומת הציבור שאינו דתי (דגן, 2006). הפנימייה משמשת בציבור הדתי גורם דומיננטי ואידיאולוגי המספק שירותים לרבים מילדיו (בר-לב, 1997). החינוך בפנימייה נתפס כמכשיר יעיל לחברות דתיות, לפיקוח חברתי על התלמידים, ולהגנה עליהם מפני השפעתה של התרבות החילונית (נאמן, 2005). שלא כמו בקהילה, שם התלמיד חשוף יותר לאווירה מתירנית, הנוגדת את אורח החיים הדתי, הפנימייה היא מעין חממה לגידול נוער דתי בתנאים אופטימליים (טאוב, 2007ב). טנג'ו (1992) מציינת אף היא כי הפנימיות הדתיות מצהירות על כוונה לנתק את החניכים מן הרחוב החילוני כדי למנוע את השפעותיו השליליות ולאפשר פיקוח טוב יותר. אולם, לטענתה, אידיאל זה אינו ניתן להגשמה, כיוון שאי אפשר ליצור חיץ מוחלט מן הסביבה החילונית, ולכן הפנימיות הדתיות מתאפיינות בשילוב שבין מגע וניתוק. מציאות זו מציבה את הדתיות כמשתנה מרכזי בחייהם של תלמידי הפנימיות הדתיות, ומכאן חשיבותה למחקר הנוכחי.

מוכנות לחיים עצמאיים והון חברתי

מוכנות לחיים עצמאיים מוגדרת כשליטה על מיומנויות חיים שונות, וכיכולת להסתדר לבד ובאופן בלתי תלוי עם המשימות השונות של החיים הבוגרים (זעירא ובנבנישתי, 2009). מוכנות זו היא ביטוי לתחושה שהצעיר יכול לספק לעצמו את צרכיו, להרגיש בטוח בעצמו ולהיות שבע רצון מקשריו החברתיים (Maluccio, Krieger, & Pine).

1990). על סף סיום הפנימייה, לתחושה זו חלק חשוב במנגנון התורם לשביעות רצון של צעירים מהחיים (דיניסמן, 2012). מוכנות לחיים עצמאיים מורכבת משני סוגים של כישורי חיים: מיומנויות מוחשיות (כגון ניהול כספים), ומיומנויות לא מוחשיות (כגון תקשורת בין-אישית). על הצעיר לרכוש מיומנויות אלה כדי להפוך לבוגר המשתלב יפה בחברה (דיניסמן, 2012).

הון חברתי הוא מצרף של משאבים – ממשיים או פוטנציאליים – הקשורים להשתייכות לרשת יציבה של קשרים, שמקנה לחברים בה גיבוי (Coleman, 1988). אף שמקורה של הגדרה זו בתחום הכלכלה, היא מתאימה במיוחד לעבודה סוציאלית, מכיוון שהיא מחברת את ההיבט האישי להיבט החברתי-סביבתי, וקושרת מבחינה מושגית בין תכונות של יחידים לבין ההקשרים הסביבתיים המידיים שלהם (כמו הבית, בית הספר והשכונה). על בסיס הגדרה זו מסבירים פורסטנברג והיוז (Furstenberg & Hughes, 1995) שצעירים בסיכון שיש להם הון חברתי ייתן מצליחים יותר מאחרים בתחומי חיים שונים. סטיין (Stein, 2006) מזהה אף הוא תמיכה של הורים, של חברים ושל הסביבה כביטויים של הון חברתי המסייעים לצעירים להתגבר על אתגרי המעבר לחיים עצמאיים.

נמצא כי סיכויי ההצלחה בחיים הבוגרים גדלים ככל שמתבגרים נוטלים חלק במערכת שיש בה קשרים חברתיים סבוכים, השואפת לערכים משותפים (זעירא ובנבנישתי, 2009). כשהם חלק ממערכת כזו, הם יכולים לסמוך על התמיכה והסיוע של החברים האחרים בה. לעומת מרבית המתבגרים שעבורם המשפחה היא מערכת התמיכה העיקרית, קבוצת השווים היא המערכת בעלת ההשפעה הרבה ביותר על מתבגרים השוהים במסגרת חוץ-ביתית (זעירא ובנבנישתי, 2008), וחי החברה הם מעמדי התווך של החינוך הפנימייתי (גרופר, 2004). לכן, תמיכה חברתית, שהיא כאמור אחד הביטויים להון חברתי, היא משתנה מרכזי במחקר זה.

לתמיכה ההורית תפקיד מרכזי בהון החברתי שיש לצעיר (Coleman, 1988; Furstenberg & Hughes, 1995). סטיין (Stein, 2006) הסביר, שהורים התומכים בילדיהם ומפתחים את ההון האישי שלהם, ואת המשאבים החברתיים בסביבתם, מסייעים להם להתמודד טוב יותר עם שלל המשימות שהמעבר לבגרות מציב בפניהם. תמיכת ההורים מקבלת משמעות נוספת כשמדובר בצעירים שחיים במסגרות חוץ-ביתיות, הרחק מבני משפחתם. הילד איננו מתגורר עם הוריו יום-יום, ושמירת הקשר מקבלת משמעויות ייחודיות כמו הענקת תחושת המשכיות וזהות משפחתית (Cashmore & Paxman, 1996). כשם שהקשר המיטיב שבין הילד הגדל בבית והוריו ממשיך ללוותו במעבר לחיים עצמאיים, כך גם תפיסת הקשר שבין המתבגר במסגרת חוץ-ביתית והוריו ישפיע על האופן שבו הוא יחווה את המעבר לחיים עצמאיים (דיניסמן, 2012). לאור זאת, תפיסת המתבגר את מידת התמיכה של ההורים היא משתנה נוסף שנבדק במחקר הנוכחי.

מוכנות לחיים עצמאיים ומשאבים אישיים

צעיר שיש לו משאבים אישיים איתנים ייחנה יותר מיתרונותיו של ההון החברתי. כך, למשל, תפיסת מסוגלות עצמית (כנגזרת של הזהות העצמית) נמצאה משמעותית למידת השימוש שצעיר עושה במשאבים שבסביבתו, ולסיכויי הצלחתו בעקבות שימוש זה (Stein, 2006). בהתאם, ממצאי מחקרים שנערכו בקרב אוכלוסיית המתבגרים הכללית הצביעו על התפקיד המיטיב של תפיסת מסוגלות עצמית. במחקר שעוסק בגורמי חוסן בקרב 297 מתבגרים בכיתות יא-יב בקנדה, נמצאה תפיסה עצמית חיובית גורם מגן מפני לחצים בגיל ההתבגרות, ומאפיינת מתבגרים בעלי תפקוד טוב בגילים אלה (Dumont & Provost, 1999). גם מחקרי־אורך שנערכו בקרב האוכלוסייה הכללית מצאו כי תפיסת מסוגלות עצמית בגיל ההתבגרות קשורה לתוצאות בבגרות הצעירה. למשל, במחקר־אורך בקרב 1,265 צעירים מניו־זילנד נמצא כי תפיסת מסוגלות עצמית נמוכה מגבירה את הסיכוי לבעיות נפשיות, להתמכרות לאלכוהול וסמים, ולשביעות רצון נמוכה מהחיים (Boden, Fergusson, & Horwood, 2008). במדגם אחר של 1,037 צעירים מניו־זילנד נמצא כי תפיסת מסוגלות עצמית נמוכה בגיל ההתבגרות מנבאת בריאות נפשית ופיזית נמוכה, בעיות כלכליות ועבריינות בגיל 26 (Trzeniewski et al., 2006). לכן נבחנו במחקר הנוכחי גם המשתנה 'תפיסה עצמית' והקשר שלו לתחושת המוכנות לחיים עצמאיים.

מוכנות לחיים עצמאיים ודתיות

ההכרה בכך שלדתיות תפקיד חשוב בחייהם של אנשים רבים, הביאה במהלך העשורים האחרונים להתפתחות ניכרת במחקר אודות הדת והמשגות שונות שלה (Paloutzian & Park, 2005). באחת ההמשגות חמישה ממדים של דתיות: ממד חווייתי הקשור לרגשות דתיים, ממד אינטלקטואלי הקשור לידע על הדת, ממד אידיאולוגי הקשור לאמונות, ממד ריטואלי הקשור להתנהגות דתית, וממד תוצאתי הקשור להשפעות הדת (Rosmarin, Pargament, Krumrei, & Flannelly, 2009). כהן־אמיר (2005) ופישרמן (2009) טוענים כי לגבי מתבגרים ישראלים, ובפרט מתבגרים שגדלו והתחנכו בחינוך הממלכתי־דתי, יהיה נכון לדון בממד האידיאולוגי־אמוני ובמדד הריטואלי־התנהגותי בלבד. לפיכך זו ההתייחסות שנבחרה למחקר הנוכחי.

פישרמן (2002) מצא כי אמונה ודת הן חלק בלתי נפרד מההון החברתי והאישי של המתבגר, ושיש להן השפעה על היבטים שונים בחייו, ואף על מידת הצלחתו בחייו הבוגרים. הדת מסייעת למחפש זהות למצוא את מקומו בעולם, היא משמשת חלק מרכזי מזהותו של המתבגר, ואמונותיו הן חלק מהותי מההון החברתי שלו ומהמשאבים העומדים לרשותו (חדאד, 2000). בנוסף, חוקרים שעסקו בקשר שבין דת לסטייה חברתית מצאו כי לדת בכלל ולמי שמצוי בחיקה בפרט יש מנגנונים

של פיקוח חברתי (social control), למידה חברתית (social learning), ולחץ חברתי (social strain), המגנים על המתבגרים מפני התנהגויות סיכון, כגון נשירה, ניתוק, סטייה, עבריינות, אלימות ושימוש לרעה בסמים (Pearce & Haynie, 2004; Stark, 1996; Smith & Faris, 2002; Smith, 2003). בדומה לכך מצא להב (2005) קשר ישיר בין רמת הדתיות של המתבגר החרדי לבין דיווחיו על כוחותיו האישיים והחברתיים ביחס להתמודדות עם החיים 'שבחוץ'. לטענתו, אמונה דתית מסייעת למתבגרים חרדים להתמודד עם החיים שמחוץ לכותלי הישיבה. לכן במחקר הנוכחי ייבדק גם הקשר בין רמת הדתיות של הצעירים לבין תפיסתם את מידת מוכנותם לחיים עצמאיים.

הדתיות, כפי שהיא באה לידי ביטוי באורח החיים, בערכים ובאמונה של הפרט, היא מרכזית בזהותו ובתחושת עצמיותו של המתבגר הישראלי הדתי (בר-לב וקדם, 1989). הדת חשובה לחייו, ונמצא קשר חיובי ומובהק בין תפיסת המסוגלות העצמית הכללית של המתבגר לבין אמונתו הדתית. כמו-כן, מתבגרים דתיים שציוניהם גבוהים יותר במדדי תפיסת המסוגלות העצמית, הציגו גם ציונים גבוהים יותר במדדי רמת דתיותם (פישרמן, 1998, 2002). הסבר אפשרי לכך הוא, כי רק במקרים של גיבוש תפיסה עצמית חיובית יכול המתבגר הדתי להתפנות לעסוק בשאלות דתיות הנוגעות לטבע האדם, מקומו ביקום ויחסיו עם אחרים (נאמן, 2005). טענה זו, כי רמת הדתיות גבוהה יותר אצל דתיים שתפיסתם העצמית חיובית, מקבלת משנה תוקף בעת שהות במסגרת פנימייתית כאולפנה או ישיבה. מסגרות אלה משמשות סוכן חברות משמעותי לערכים דתיים, ולדמויות המחנכות השפעה רבת-עוצמה על עולמם הפנימי והחיצוני של תלמידיהן (אדמנית, 2010). למסגרות תפקיד חשוב בהשפעה על זהותם ומסוגלותם האישית של תלמידיהן, ומכאן גם על זהותם ורמתם הדתית (נאמן, 2005). ולכן, שיערנו כי דפוס הקשר שבין התפיסה העצמית לבין תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים ישתנה בנוכחותו של המשתנה רמת הדתיות.

יש גם תימוכין רבים לקשר שבין 'תמיכת הורים' (משתנה בלתי תלוי נוסף במחקר הנוכחי) לבין 'רמת הדתיות' (כמשתנה מתווך). כך, למשל, בפרסומים שונים של חמ"ד, הקמת משפחה, אימוץ תפקידים משפחתיים וחינוך ילדים הן מטרות חינוכיות מוצהרות (להרחבה ראו: נאמן, 2005). כמו-כן, גדולי המחנכים והרבנים רואים בבית היהודי מקום שהשכינה שורה בו וגורל כל העם היהודי תלוי בו, ועל כן יש להשקיע בכינונו ובקיומו (אבן, 2010). היהדות רואה במשפחה ערך מרכזי ויש זיקה חיובית בין הקמת משפחה ושמירה על קשר משפחתי הדוק לבין שמירה על המסורת היהודית-דתית. נראה כי בקרב דתיים מתן משמעות לערכים משפחתיים מעיד על מידת ההקפדה בשמירה על כלל המצוות הדתיות, בגלל שייכותן לאותו עולם ערכים (נאמן, 2005). הקשר החיובי בין רמת הדתיות לתפיסת מוכנות לחיים עצמאיים, ובין תפיסת התמיכה

ההורית לרמת הדתיות, מוביל להשערה ש'רמת הדתיות' תתווך גם בין תפיסת התמיכה ההורית לתפיסת המוכנות לחיים עצמאיים.

נוסף על ערכי המשפחה, היהדות מדגישה גם את הערכים הקולקטיביים והחברתיים (גורדון, 2007). פעילותן של הרשתות החברתיות בקרב הציבור הדתי מפותחת מאוד הן מבחינה תודעתית-אידיאולוגית באמצעות חינוך לגמילות חסדים, והן דרך מנהגים דתיים כמו הליכה בצוותא לבית הכנסת (פישרמן, 2002). רבים מהמשתתפים לציבור הדתי חיים בשכונות ובקהילות הממלאות פונקציה של תמיכה חברתית ועזרה הדדית, המאפשרת חיכוך אינטנסיבי עם בני הקהילה (רוז, 2006). מחקרים מצאו קשר חיובי בין התמיכה החברתית ובין רמת הדתיות של הנבדק (אבן, 2010; גולדמן, 1999). קשר זה תומך ב'רמת הדתיות' כמשתנה מתווך, הפעם בין 'תפיסת התמיכה החברתית' ל'תפיסת מוכנות לחיים עצמאיים'.

סיכום המסגרת המושגית

מודל המחקר מוצג בתרשים 1. תחושת המוכנות לחיים עצמאיים, המשתנה התלוי של המחקר, נבחנה על פי כמה משתנים בלתי תלויים שנמצאו בספרות על בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות כקשורים אליה: התפיסה העצמית, תפיסת התמיכה ההורית ותפיסת התמיכה החברתית. בחינת משתנים אלה מתבססת על תיאוריית הגדרת ה'הון החברתי' ככלי לבחינת מצבם של צעירים בשלב המעבר לבגרות. כמו כן, בספרות המחקר נמצאה הדתיות קשורה באופן חיובי הן למרכיבי ה'הון החברתי' של מתבגרים דתיים (התפיסה העצמית, התמיכה ההורית והתמיכה החברתית) והן למידת מוכנותם לחיים בוגרים. לכן נבחנה 'רמת דתיות' במחקר הנוכחי כמשתנה מתווך (תרשים 1). למיטב ידיעתנו, טענה כזו טרם נבדקה במחקר על מתבגרים דתיים-לאומיים במסגרות חוץ-ביתיות בישראל.

תרשים 1: מודל המחקר

השערות המחקר

1. יימצא קשר חיובי בין התפיסה העצמית של חניכי הפנימיות הדתיות לבין מידת מוכנותם לחיים עצמאיים: ככל שהתפיסה העצמית חיובית יותר, כך תפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים חיובית יותר.
2. יימצא קשר חיובי בין תפיסת מידת התמיכה ההורית, לבין תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים: ככל שמידת התמיכה ההורית רבה יותר, כך תחושת המוכנות לחיים עצמאיים חזקה יותר.
3. יימצא קשר חיובי בין תפיסת מידת התמיכה החברתית לבין תפיסת מידת המוכנות לחיים עצמאיים: ככל שמידת התמיכה החברתית רבה יותר, תחושת המוכנות לחיים עצמאיים טובה יותר.
4. רמת הדתיות של חניכי הפנימיות הדתיות תתווך את הקשר בין התפיסה העצמית, התמיכה ההורית והתמיכה החברתית לבין תפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים.

המחקר

אוכלוסייה ומדגם

אוכלוסיית המחקר הם צעירים בכיתה יב השוהים בפנימיות חינוכיות דתיות-לאומיות בישראל, שהן חלק ממערך המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי וכפרי נוער במשרד החינוך. משתתפי המחקר נבחרו בדגימת נוחות: מתוך כ-150 פנימיות חינוכיות דתיות (טאוב, 2007), פנינו לשבע פנימיות (4 ישיבות ו-3 אולפנות), וכולן הסכימו להשתתף במחקר. במסגרות אלה לומדים כ-300 חניכים ומתוכם 216 השתתפו במחקר. המוסדות שבהם לומדים החניכים שהשתתפו במחקר מיועדים לאוכלוסייה הדתית ומוגדרים מסגרות דתיות הנמצאות במסגרת הפיקוח של מינהל החינוך הדתי, והם התבקשו לתאר לפי תפיסתם את דתיות המשפחה (דתית או מסורתית). מאפייני המדגם מוצגים בלוח 1.

כלי המחקר

משתני רקע אישיים ומשפחתיים

מאפיינים אלה כללו מגדר, ארץ לידה של הצעיר וההורים, תאריך לידה ומצב משפחתי של ההורים. אף שלא הועלו השערות לגבי מאפיינים אלה, הם נבדקו כמקובל, וכן נבדק אם ישנם הבדלים בין נבדקים מרקע שונה. משתני הרקע קובצו לארבעה משתנים עיקריים:

מגדר נבדק על פי דיווח עצמי של הצעיר (בן/בת).
 דתיות המשפחה נבדקה באמצעות השאלה 'איך אתה מגדיר את משפחתך מבחינה דתית' (1 – חילונית, 2 – מסורתית, 3 – דתית). במחקר הנוכחי דיווחו הצעירים רק על שתי רמות דתיות של משפחותיהם, ולכן משתנה זה הוגדר משתנה דיכוטומי: (1) משפחה דתית (87.5%), (0) משפחה מסורתית (12.5%).
 לקות למידה נבדקה על פי מענה של הצעיר עצמו על השאלה: 'האם יש לך אבחנה של לקות למידה?' (כן/לא).
 מדד הצלחה בלימודים הורכב ממוצע של 6 שאלות העוסקות בנושא הלימודים (ציונים, הערכה את המצב בלימודים לעומת תלמידים אחרים בכיתה, ומצחני בגרות). מהימנות ששת הפריטים נמצאה טובה ($\alpha = .85$), ועל כן נבנה משתנה מסכם 'הצלחה בלימודים' המבטא את מצבו הכולל של הצעיר בלימודים, שהוא ממוצע ציוני התקן של ששת הפריטים.

המשתנה התלוי

תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים נמדדה באמצעות שאלון שפיתחו בנבנישתי ושיף (2004). זעירא ובנבנישתי (2008) התאימו אותו לבחינת מידת השליטה של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית במיומנויות חיים, לקראת עזיבתם את המסגרת. בשאלון 18 פריטים המתייחסים לתשעה תחומי חיים: לימודים, צבא או שירות לאומי, תעסוקה, מיומנויות עבודה, מגורים, ניהול משק בית, ניהול כספים, שמירה על הבריאות ויחסים בין-אישיים. המשתתפים נשאלו בכל תחום באיזו מידה הם חושבים שיוכלו לבצע פעולה מסוימת או להגיע ליעד, כגון סיום לימודים גבוהים, לאחר היציאה מהפנימייה. התשובות נעות על סולם בן ארבע דרגות (1 – בטוח שכן, עד 4 – בטוח שלא).
 כדי לצמצם את מספר הפריטים, נערך ניתוח גורמים במודל Principal Axis Factoring, Oblimin Rotation. לוח 2 מציג את תוצאות ניתוח הגורמים למשתנה תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים. שלושה פריטים הוצאו במהלך ניתוח הגורמים בגלל טעינות נמוכה או טעינות גבוהה עם כל הגורמים (לתיאור מלא ראו: חורי, 2013). בסיום התהליך, הניב הניתוח שלושה גורמי-על המציינים היבטים שונים של מוכנות לחיים עצמאיים: (1) 'מוכנות תעסוקתית-חברתית' – כולל 8 פריטים ($\alpha = .90$) העוסקים בנושאים הקשורים לעבודה ולקשרים חברתיים (למשל: 'תדע איך לחפש עבודה' / 'תוכל למצוא חברים לבלות איתם'); (2) 'מוכנות נורמטיבית' – כולל 3 פריטים ($\alpha = .79$) העוסקים בהימנעות מהתנהגות עבריינית (למשל: 'תדע איך לא להסתבך עם החוק'); (3) 'מוכנות קיומית', ובו 4 פריטים ($\alpha = .83$) העוסקים במיומנויות בסיסיות (למשל: 'תדע להכין אוכל ולכבס לעצמך').
 המהימנות הפנימית של הכלי כולו במחקרם של זעירא ובנבנישתי (2008) הייתה טובה מאוד ($\alpha = .91$), וכך גם במחקר הנוכחי ($\alpha = .93$), ולכן חושב מדד מסכם, המבוסס על ממוצע כל הפריטים.

מוכנות לחיים עצמאיים של חניכים בפנימיות דתיות-לאומיות בישראל

לוח 1: התפלגות מאפייני רקע של אוכלוסיית המחקר לפי מגדר

χ^2	סך הכול (N=216)		בנות (n=152)		בנים (n=64)		מאפייני רקע
	%	N	%	N	%	N	
6.40*							גיל
	5.6	12	3.3	5	10.9	7	17
	83.8	181	84.2	128	82.8	53	18
	9.7	21	11.8	18	4.7	3	19
	0.9	2	0.7	1	1.6	1	20
5.02*							ארץ לידה
	5.6	12	3.3	5	10.9	7	עולים
	94.4	204	96.7	147	89.1	57	ילידי הארץ
2.07							ארץ לידת האב
	30.6	66	27.6	42	37.5	24	עולים
	69.4	150	72.4	110	62.5	40	ילידי הארץ
0.14							ארץ לידת האם
	26.4	57	25.7	39	28.1	18	עולים
	73.6	159	74.3	113	71.9	46	ילידי הארץ
5.07*							דתיות המשפחה
	87.5	189	90.8	138	79.7	51	דתית
	12.5	27	9.2	14	20.3	13	מסורתית
3.38							לקות למידה
	74.1	160	77.6	118	65.6	42	אין
	25.9	56	22.4	34	34.4	22	יש
14.37**							מצב לימודי
	0.6	1	0	0	2.1	1	חלש מאוד
	12.0	19	6.3	7	25.5	12	חלש
	61.4	97	66.7	74	48.9	23	טוב
	25.9	41	27.0	30	23.4	11	טוב מאוד

לצורך חישוב χ^2 מכיוון של 37.5% מהתאים (3 תאים) ערך מצופה קטן מ-5, חוברו הקטגוריות 19 ו-20.

המשתנים הבלתי תלויים

תפיסה עצמית נמדדה באמצעות השאלון של רוזנברג (Rosenberg, 1965). כהן (1981) תרגם את השאלון לעברית ובדק אותו. בשאלון עשרה פריטים הבודקים את עמדותיו של אדם כלפי עצמו, כגון: "באופן כללי אני מרוצה מעצמי". הנבדק מתבקש להשיב על סולם בן ארבע דרגות (4 – מסכים, עד 1 – מאוד לא מסכים) וציונו

לוח 2: תוצאות ניתוח הגורמים למשתנה 'תפיסת מוכנות לחיים עצמאיים'

מספר הפריט	גורם I מוכנות תעסוקתית חברתית	גורם II מוכנות נורמטיבית	גורם III מוכנות קיומית
1	.88	-.12	-.03
2	.80	.09	.05
5	.73	-.21	.03
3	.72	.14	.08
13	.70	.19	-.06
4	.67	.17	.10
12	.55	.20	.15
11	.42	.25	.26
18	-.11	.87	.02
17	.11	.73	.20
16	.23	.71	-.05
6	-.03	-.14	.91
7	-.07	.06	.83
9	.16	.03	.66
8	.14	.20	.63
אחוז שונות מוסברת	49.0%	8.8%	7.5%
ממוצע	2.94	3.47	3.41
סטיית תקן	0.53	0.56	0.49

שאלות 10, 15 ו-15 הוצאו במהלך ניתוח הגורמים בגלל טעינות נמוכה או טעינות גבוהה עם כל הגורמים.

מחושב על סמך ממוצע תשובותיו לשאלות. ככל שהציון גבוה יותר, כך תפיסתו העצמית חיובית יותר. בשאלון זה נעשה שימוש במחקרים קודמים בקרב בוגרי השמות חוץ-ביתיות (למשל: גרשטמן-שלף ולזר, 2006; Reilly, 2003) ונמצאה מהימנות פנימית טובה ($\alpha = .80$ ו- $\alpha = .88$ בהתאמה). גם במחקר הנוכחי המהימנות הפנימית הייתה טובה ($\alpha = .86$).

תפיסת התמיכה ההורית נמדדה באמצעות כלי שבו השתמשו זעירא ובנכנישתי (2009) לבחינת מוכנותם של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית לחיים עצמאיים. הצעיר מתבקש להשיב על 11 שאלות בסולם בן חמש דרגות (1 – בכלל לא נכון עד 5 – נכון במידה רבה מאוד), באיזו מידה הוא חש כי אימו או אביו מספקים לו קשר תומך ("אני משתף אותו במה שעובר עליי"). מהימנות השאלון במחקרם של זעירא ובנכנישתי (2009) הייתה טובה: $\alpha = .85$. במחקר הנוכחי נבנו שני מדדים, אחד המייצג את תמיכת האם והשני את תמיכת האב. שני פריטים ("אומר לי לא לעשות עניין ממה שקורה לי" ו"מתערב יותר מדיי במה שקורה לי") היו במתאם נמוך מאוד עם שאר הפריטים, ולכן הוצאו מהמדד. כל צעיר קיבל ציון לפי ממוצע התוצאות ב-9 שאלות, לחוד לתמיכת האם ולחוד לתמיכת האב. המהימנות הפנימית הייתה גבוהה, הן עבור האם ($\alpha = .88$) והן עבור האב ($\alpha = .90$), והמתאם ביניהם גבוה ($r = .75, p < .001$). לפיכך נבנה מדד משותף לתפיסת התמיכה ההורית. לשם כך הומרו שני ציוני התמיכה לציוני תקן, ונבנה מדד מסכם של 'תפיסת תמיכה הורית', ואף לו מהימנות גבוהה ($\alpha = .86$).

תפיסת התמיכה החברתית נמדדה באמצעות 'שאלון התמיכה החברתית' (MOS) (Sherbourne & Stewart, 1991). במדד 18 פריטים בחמישה תחומי תמיכה: מוחשית (5 פריטים: "האם יש לך חבר שיכול לעזור לך כאשר אתה חולה?"), רגשית (4 פריטים: "האם יש לך חבר שמקשיב לך כשאתה מרגיש צורך לדבר?"), הבעת חיבה (3 פריטים: "האם יש לך חבר שמגלה לך חיבה ואהבה?"), הענקת מידע ועצה (4 פריטים: "האם יש לך חבר שיכול לתת לך עצה טובה בזמן משבר?") ויחסי גומלין חברתיים חיוביים (3 פריטים: "האם יש לך חבר שאתה יכול לבלות איתו ביחד?"). הצעירים התבקשו לציין על סולם בן חמש דרגות באיזו תדירות היה כל סוג של תמיכה בהישג ידם (1 – אף פעם, 5 – כל הזמן). המהימנות הפנימית של השאלון הייתה טובה מאוד בגרסתו המקורית ($\alpha = .94$) ובמחקר הנוכחי ($\alpha = .96$).

רמת דתיות (המשתנה המתווך) נמדדה באמצעות הכלי של לסלוי וריץ' (1999) בגרסה העברית של בן-משה (2005). בשאלון שלושה חלקים: התנהגות דתית, אמונה דתית והגדרה עצמית. במדד 'התנהגות דתית' 6 פריטים, והצעיר מתבקש לומר אם ובאיזו תדירות הוא מקיים מצוות מסוימות, בניסוח שונה בכל שאלה. התשובות מנוסחות בסולם בן 3 דרגות (1 – הרמה הנמוכה, 3 – הרמה הגבוהה). במדד 'ההגדרה העצמית' שאלה אחת ובה מתבקש הצעיר להגדיר את מצבו הדתי בזמן עריכת המחקר בסולם בן 6 דרגות (1 – מאוד לא דתי, 6 – דתי מאוד). במדד 'אמונה דתית' 8 פריטים, והנבדק מתבקש להעריך את מידת האמונה שלו על גבי סולם בן שש דרגות (1 – בהחלט לא מאמין, 6 – מאמין מאוד). לוח 3 מציג את מדדי רמת דתיות. 'התנהגות דתית' ו'אמונה דתית' חושבו כממוצע של הפריטים השייכים לכל מדד. ככל

שהציון גבוה יותר, הנבדק מקיים יותר מצוות או שאמונתו הדתית חזקה יותר. מהימנות השאלון נמדדה במחקר של בן משה (2005) ונמצאה טובה: $\alpha = .84$ עבור התנהגות דתית וקיום מצוות ו- $\alpha = .96$ עבור אמונה. במחקר הנוכחי $\alpha = .81$, ו- $\alpha = .96$, בהתאמה. במחקר הנוכחי נבנה גם מדד כולל של 'רמת דתיות'. לצורך בניית המדד הומרו שלושת המדדים לציוני תקן, וחושב הממוצע שלהם, והמהימנות הייתה טובה: ($\alpha = .88$).

לוח 3: מדדי המשתנה רמת דתיות (N=216)

מדדי המשתנה רמת דתיות	Cronbach's Alpha	ערך גבוה	ערך נמוך	M	SD
אמונה ¹	.965	6.00	2.83	5.15	.972
קיום מצוות ²	.808	3.00	1.00	2.30	.517
הגדרה עצמית ³	.977	6.00	2.00	4.95	.987

- 1 סולם המדידה: 1 – בהחלט לא מאמין, 6 – מאמין מאוד
 2 סולם המדידה: 1 – הרמה הנמוכה ביותר של קיום מצוות, 3 – הרמה הגבוהה
 3 סולם המדידה: 1 – מאוד לא דתי, 6 – דתי מאוד

הליך המחקר

המחקר קיבל אישור הן מוועדת האתיקה האוניברסיטאית והן מהפנימיות. לאחר שנתנו את הסכמתם, הועבר שאלון אנונימי בכיתותיהם בפנימייה, והצעירים מילאו אותו בעצמם. הנתונים נאספו בחודשים מאי ויוני 2012 סמוך לעזיבתם של הצעירים את הפנימייה לחיים עצמאיים.

ניתוח הנתונים

מאפייני המדגם המתוארים נקבעו באמצעות התפלגויות ומדדי פיזור מרכזיים. לאחר מכן נעשה ניתוח דו-משתני באמצעות מבחני קשר. ההשערות נבדקו גם באמצעות רגרסיות ליניאריות היררכיות עבור כל אחד מהמשתנים הבלתי תלויים בנפרד. לבדיקת שאלת התיווך של רמת הדתיות, נעשו רגרסיות היררכיות בשלבים, ולבסוף, כדי לבדוק אם קיים תיווך וכדי להעריך את הקשרים העקיפים, נעשה שימוש בפרוצדורת PROCESS.

ממצאים

התפלגות מאפייני הרקע של הצעירים שהשתתפו במחקר מוצגת בלוח 1, לצד תוצאות מבחנים לבדיקת הקשר בין מאפייני הרקע השונים לבין מגדר. נמצאו הבדלים מובהקים בין בנים לבין בנות ברוב מאפייני הרקע: יותר בנים מגדירים את עצמם ואת משפחתם כמסורתית. הבנות מעידות על עצמן שהן תלמידות טובות יותר, יותר בנות חושבות שתסיימנה את הלימודים עם בגרות מלאה, והן מדווחות על ציונים גבוהים יותר מאשר הבנים. עם זאת, שיעור הבנים והבנות שדיווחו על לקות למידה היה דומה.

לבדיקת הקשר בין המשתנים הבלתי תלויים (תפיסה עצמית, תפיסת התמיכה ההורית ותפיסת התמיכה חברתית) למשתנה התלוי (תפיסת מוכנות לחיים עצמאיים), וכן לבדיקת התיווך של רמת הדתיות בין כלל המשתנים, נעשו רגרסיות היררכיות בשלבים שבחנו את תרומתם של כלל המשתנים להסבר השונות של מדדי המוכנות לחיים עצמאיים. כפי שנראה בלוח 4, בשלב הראשון מסבירים משתני הרקע 37% מהשונות: לבנות יש תפיסת מוכנות גבוהה יותר מאשר לבנים ($\beta = .15, p < .05$); יש קשר חיובי בין הצלחה בלימודים לבין רמת תפיסת המוכנות ($\beta = .23, p < .001$); לתלמידים ממשפחות דתיות תפיסת מוכנות חיובית יותר מאשר לתלמידים ממשפחות מסורתיות ($\beta = .42, p < .001$); ולתלמידים עם לקות למידה תפיסת מוכנות נמוכה יותר מאשר לתלמידים ללא לקות ($\beta = -.12, p < .05$). בשלב השני מוסיפים המשתנים הבלתי תלויים 26% להסבר השונות. לתפיסת תמיכה חברתית נמצאה התרומה הגבוהה ביותר להסבר תפיסת המוכנות ($\beta = .50, p < .001$). לתפיסת תמיכה הורית קשר חיובי להסבר השונות של תפיסת המוכנות ($\beta = .16, p < .01$). לתפיסה עצמית אין תרומה ייחודית להסבר השונות של תפיסת מוכנות ($\beta = .06, p = .22$). בשלב השלישי מסבירה רמת הדתיות 2% נוספים של תפיסת המוכנות ($\beta = .21, p < .001$). למשתנה תמיכה חברתית יש קשר חיובי עם תפיסת המוכנות ($\beta = .40, p < .001$), כמו בשלב השני, אך בנוכחות המשתנה רמת דתיות אין לתפיסת תמיכה הורית תרומה ייחודית מובהקת ($\beta = .11, p = .06$). במלים אחרות, נמצאו קשרים חיוביים מובהקים בין פריטי ההון החברתי של הצעיר – התפיסה העצמית, תפיסת התמיכה ההורית ותפיסת התמיכה החברתית – לבין תפיסת מוכנותו לחיים עצמאיים. כמו-כן, ככל שרמת הדתיות גבוהה יותר, כך דיווח הצעיר על תחושת מוכנות גבוהה יותר לחיים העצמאיים שלאחר הפנימייה.

רמת הדתיות של הצעיר כמתווכת בקשר שבין המשתנים הבלתי תלויים (תפיסה עצמית, תפיסת התמיכה ההורית ותפיסת התמיכה החברתית) לבין תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים והערכת הקשרים העקיפים, נבדקה בפרוצדורת PROCESS. תרשימים 2-4 מציגים את האפקטים הישירים והעקיפים שהתקבלו דרך רמת דתיות בין המשתנים הבלתי תלויים למשתנים התלויים.

לוח 4 : מקדמי רגרסיות ליניאריות לבדיקת הקשר בין תפיסה עצמית, תפיסת תמיכה הורית, תפיסת תמיכה חברתית ורמת דתיות להסבר השונות של מדדי המוכנות לחיים עצמאיים

מוכנות לחיים עצמאיים									
קיומית		נורמטיבית		תסקוקתית חברתית		הכול המוכנות		המשתנים המסביריים	
β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	סך	המשתנים המסביריים
.08	.19***	.21**	.28***	.09	.33***	.15*	.37***	של כ 1	מגדר
.21**		.13		.23***		.23***		הצלחה בלימודים	
.29***		.33***		.41***		.42***		דתיות המשפחה	
-.06		-.16*		-.11		-.12*		לקות למידה	
	.14***		.11***		.27***		.26***	של כ 2	תפיסה עצמית
.05		.08		.04		.06		תפיסת תמיכה הורית	
.14		.11		.17**		.16**		תפיסת תמיכה חברתית	
.35***		.30***		.51***		.50***		תפיסת תמיכה חברתית	
	.01		.02**		.02**		.02***	של כ 3	תפיסה עצמית
.06		.10		.06		.08		תפיסת תמיכה הורית	
.11		.06		.12*		.11		תפיסת תמיכה חברתית	
.29***		.21**		.42***		.40***		רמת דתיות	
.14		.20**		.21***		.21***			

* p < .05   ** p < .01   *** p < .001

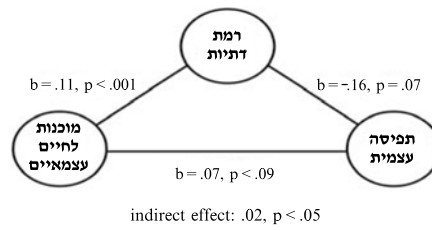
יסכה חורי וענת זעירא

מוכנות לחיים עצמאיים של חניכים בפנימיות דתיות-לאומיות בישראל

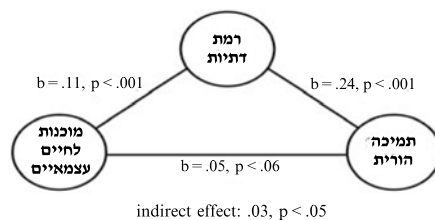
בתרשים 2 אפשר לראות קשר שלילי בין תפיסה עצמית לבין תפיסת מוכנות
($b = -.02, p < .05$), אולם לא נמצא קשר ישיר בין תפיסה עצמית לבין תפיסת המוכנות
($b = .07, p = .09$). כלומר, נמצא תיווך מלא של רמת דתיות בקשר שבין תפיסה עצמית
לבין תפיסת המוכנות. ככל שהתפיסה העצמית חיובית יותר, יש נטייה לקשר שלילי עם
דתיות ($b = -.16, p = .07$), וככל שרמת הדתיות גבוהה יותר, תפיסת המוכנות גבוהה
יותר ($b = .11, p < .001$).

תרשים 2: תיווך של רמת הדתיות בקשר שבין תפיסה עצמית לבין
תפיסת מוכנות לחיים עצמאיים

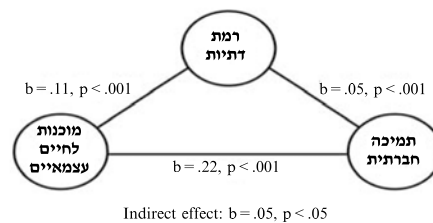
בתרשים 3 נראה קשר עקיף חיובי בין תפיסת התמיכה ההורית לבין תפיסת
המוכנות ($b = .03, p < .05$) אולם לא נמצא קשר ישיר בין תפיסת התמיכה ההורית
לבין תפיסת המוכנות ($b = .05, p = .06$). כלומר, נמצא תיווך מלא של רמת הדתיות
בקשר שבין תפיסת התמיכה ההורית לבין תפיסת המוכנות. ככל שתפיסת התמיכה
ההורית גבוהה יותר כך רמת הדתיות גבוהה יותר ($b = .24, p < .001$), וככל שרמת
הדתיות גבוהה יותר, תפיסת המוכנות גבוהה יותר ($b = .11, p < .001$). כלל
שתפיסת התמיכה ההורית גבוהה יותר, כך דרך רמת הדתיות, תפיסת המוכנות
גבוהה יותר.

תרשים 3: תיווך של רמת דתיות בקשר שבין תמיכה הורית
לבין תפיסת מוכנות לחיים עצמאיים

תרשים 4 מראה קשר עקיף חיובי בין תפיסת התמיכה החברתית לבין מוכנות המוכנות (b = .05, p < .01) וקשר חיובי ישיר בין תפיסת התמיכה החברתית לבין תפיסת המוכנות (b = .22, p < .001). כלומר, נמצא תיווך חלקי של רמת הדתיות בקשר שבין תפיסת התמיכה החברתית לבין תפיסת המוכנות. ככל שתפיסת התמיכה החברתית גבוהה יותר, רמת הדתיות גבוהה יותר (b = .50, p < .001), וככל שרמת דתיות גבוהה יותר, תפיסת המוכנות גבוהה יותר (b = .11, p < .001). כלומר, ככל שתפיסת התמיכה החברתית גבוהה יותר, כך דרך רמת הדתיות, תפיסת המוכנות גבוהה יותר. במלים אחרות, הקשרים העקיפים מלמדים על תיווך מלא של רמת הדתיות עם התפיסה העצמית ותפיסת התמיכה ההורית ועל תיווך חלקי עם תפיסת התמיכה החברתית.

תרשים 4: תיווך של רמת דתיות בקשר שבין תמיכה חברתית לבין תפיסת מוכנות לחיים עצמאיים

דיון

תחושת מוכנות לחיים עצמאיים על סף סיום הפנימייה היא חלק חשוב במנגנון התורם לשביעות רצון של צעירים מהחיים שלאחר סיום הפנימייה (Dinisman & Zeira, 2011). מוכנות זו מבטאת את יכולתו של הצעיר לספק את צרכיו, להרגיש בטוח בעצמו ולהיות שבע רצון מקשריו החברתיים. כדי להשיגה על הצעיר לרכוש מיומנויות שונות בעזרת גורמים בסביבתו. גורמים אלה הם חלק מההון החברתי של הצעיר (Stein, 2006). המחקר הנוכחי בחן צעירים דתיים, בוגרי ישיבות ואולפנות פנימייתיות, שאליהן מגיעים מתבגרים מרצון וכנוהג חברתי מקובל במגזר הדתי-לאומי בישראל, ובדק כיצד הם תופסים את מוכנותם להתמודד עם אתגרי החיים העצמאיים. תפיסה זו עשויה להשפיע על אופן התמודדותם עם התפקידים שהם נדרשים להם במעבר לחיים עצמאיים (Lent, 2005) ועל שביעות רצונם מחייהם (Clausen, 1991). מכאן חשיבותו של המחקר.

תפיסת התמיכה החברתית

מתוך מכלול המשתנים הבלתי תלויים במחקר, המשתנה שנמצא קשור ביותר למוכנות לחיים עצמאיים (נוסף על נתוני הרקע), הוא מידת התמיכה החברתית שיש לצעיר על פי תפיסתו. מחקרים שונים מצביעים על השפעה ארוכת-טווח של אופי הקשרים של מתבגרים עם חבריהם ועל מצבם ויכולותיהם בגיל הבגרות הצעירה יש לחברת השווים השפעה רבה על רכישת מיומנויות חיים, על הקניית קודים חברתיים, ועל הבנת פעילותם של מוסדות חברתיים (Rubini & Palmonari, 2006). הפנימייה מהווה הזדמנות להתנסות במגוון מיומנויות ברמה גבוהה, במיוחד בתחומי 'העולם האחר', שבהם בית ההורים אינו יכול לתת מענה: החיים מחוץ למשפחה והחיים העתידיים (Flammer & Alsaker, 2006). בנוסף, הפנימייה מקנה לחניכיה הרגשת השתייכות, ומסייעת ליחיד להפוך במהירות לשותף מלא ושווה זכויות בחברה, תוך רכישת כלים יעילים לפיתוח קשרים חברתיים יציבים והסתגלות לחיים הבוגרים (גרופר ורומי, 2014).

מחקרים רבים האירו את ההיבט החברתי של הפנימייה כמשפיע ביותר על תלמידיה. לדוגמה נמצא כי תלמידים בפנימייה נוטים לבקש עזרה קודם כול מחבריהם לפנימייה, וכי מידת התמיכה החברתית שלהם היא גורם חשוב לתחושתם לגבי יכולתם להתמודד עם החיים שמחוץ למסגרת (גולדמן, 1999; Grupper, 2013). המשקל הרב, שנמצא במחקר הנוכחי לתפיסת התמיכה החברתית בהקשר של תפיסה חיובית את המוכנות לחיים עצמאיים, תואם ממצאי מחקרים קודמים. הדעה הרווחת היא, שלקבוצת השווים בפנימיות בכלל, ובפנימיות הדתיות בפרט, ההשפעה הרבה ביותר על תלמידיהן, משום שהמבנה החברתי בפנימיות אלה נוטה לסגירות. ככל שארגון חברתי מבודד מהסביבה הרחבה, כך תהיה השפעתו על חניכיו רבה יותר. סיפוק הצרכים הפיזיים, הפסיכולוגיים והרוחניים בפנימיות דתיות, נעשה בעיקר באמצעות חברת השווים העוטפת את התלמידים במהלך כל שעות היום, ומעמיקה את ההשפעה עליהם (גרופר, 2004).

נראה כי כדי לדאוג למוכנות לחיים עצמאיים, על האחראים לשלומם וטיפוחם של תלמידי הפנימיות הדתיות לדאוג לפיתוח מיומנויותיהם החברתיות, ולוודא כי אף אחד מהם לא נשאר ללא מידה סבירה של תמיכה חברתית בזמן שהותו בפנימייה, ובטרם צאתו אל מחוץ לכתליה.

תפיסת התמיכה ההורית

תמיכה הורית היא חלק מהמושג 'הון חברתי', ונמצאה תורמת לרווחתם של ילדים ומתבגרים. קולמן (Coleman, 1988) טוען כי התמיכה ההורית מסייעת להצלחה בבית-

הספר ולהתקדמות בחיים הבוגרים של בני המשפחה הצעירים. תמונה דומה התקבלה ממחקרים בקרב מתבגרים וצעירים (Witherspoon, Schotland, Way, & Hughes, 2009). פרגוסון (Ferguson, 2006) השוותה 8 מחקרי קוהורטה שבחנו את השפעת התמיכה ההורית על מצב הילדים במשפחה, ומצאה שבאופן עקבי תמיכה כזו מיטיבה עם הילדים ותורמת לרווחתם הסובייקטיבית, לבריאותם הרגשית והפיזית, להישגיהם הלימודיים ולמידת השתתפותם בשוק העבודה. גם במחקר שנערך בישראל נמצא כי איכות הקשר עם ההורים קשורה לרווחה סובייקטיבית, ובמיוחד לשביעות רצון של מתבגרים מחייהם (Ben-Zur, 2003).

הורים נוטים לתפוס את המסגרת הביתית כנמצאת באחריותם ואילו את המסגרת הבית-ספרית כשייכת לצוות המורים (לבנדה, 2009). תפיסה זו מקבלת משמעות יתרה כאשר עוסקים בתלמידי פנימיות. בנוסף למשימות ההיפרדות מן ההורים, האופייניות לגיל ההתבגרות, נדרשים בני נוער היוצאים לפנימייה להתמודד עם פרידה ממשית מן המשפחה. הן המתבגר והן המשפחה נדרשים להתמודד באופן ממשי עם עניין הפרידה (קשתי, 1991, 1993). אפשר לומר כי בעוד משימת כלל המתבגרים היא להשיג עצמאות, תוך שמירת קשר מסוים עם המשפחה, הרי יציאת מתבגר לפנימייה מקצינה תהליכים אלו, והמתבגר צריך לשאת את אובדן המסגרות החברתיות הקודמות שלו וליצור מערכות חדשות (גרופר, 2004). ממצאי המחקר הנוכחי מלמדים שיכולתו של תלמיד פנימייה ליצור מערכות כאלה בעזרת משפחה המלווה אותו על אף הריחוק הפיזי, היא גורם מרכזי בתפיסת הסתגלות טובה יותר לחיים אחרי הפנימייה. בניגוד לעבר, הורים ממשיכים כיום להיות מקור עיקרי לתמיכה כלכלית, למגורים ולתמיכה רגשית גם לאורך שנות העשרים של ילדיהם (Arnett, 2000; Furstenberg, 2010; Schoeni & Ross, 2005). יש להם תפקיד חשוב בתקופת המעבר שבין הלימודים בתיכון לעבודה כגורם מקשר בין הצעיר ובין עולם המבוגרים, וכמדריך, מכוון ומעניק תמיכה מוחשית ורגשית בתקופה זו (Phillips, Blustein, Jobin-Davis, & Finkelberg, 2002). צעירים שאינם יכולים להישען על הוריהם במידה כזו סובלים מחיסרון ניכר (Foster & Gifford, 2005; Furstenberg, 2010; Settersten, 2007; Swartz, 2009). צעירים שנהנים מקשר חיובי עם הוריהם על סף סיום הפנימייה יוכלו בדרך-כלל להמשיך ולהישען על משפחותיהם כלכלית ורגשית, יותר מאשר צעירים שקשריהם עם הוריהם חלשים.

תפיסה עצמית

תפיסה עצמית חיובית היא חלק ניכר מהמשאבים האישיים של הצעיר, ומכאן חשיבותה למוכנותו לחייו הבוגרים. זהו גורם מגן בהסתגלותם של צעירים לחיים שלאחר עזיבת הפנימייה, בעיקר בכל הקשור לרווחה נפשית והסתגלות חברתית

(דיניסמן, 2012). תפיסה עצמית חיובית משמשת מנגנון לבלימת ההשפעה המזיקה של קשיי החיים. זאת משום שצעירים בעלי תפיסה עצמית חיובית נוטים לראות באופן חיובי את עתידם ואת יכולותיהם, והם נוטים לשמור על נטייה חיובית גם בהמשך, ועל כן להתעלם או לדחות את כל מה שעלול לפגוע בכך (Mann, Hosman, Schaalma, & De Vries, 2004). דומנט ופרוסט (Dumont & Provost, 1999) הסבירו כי מתבגרים בעלי תפיסה עצמית חיובית מתמודדים טוב יותר עם קשיים ואירועים מלחיצים משום שהם בטוחים ביכולתם להתמודד בהצלחה עם הבעיות. כל אלה תורמים לרווחה הנפשית של הצעיר בתקופת יציאתו מן הפנימייה לחייו הבוגרים. בנוסף, הספרות מראה כי אנשים בעלי הערכה עצמית גבוהה נוטים להעריך את עצמם כיותר חופשיים בחברה ודומיננטיים בקבוצה, ומעריכים את כישוריהם החברתיים כגבוהים (ראו לדוגמה: Baumeister, Campbell, Krueger, & Kathleen, 2003), וכי הם פחות מועדים להיתקל בקונפליקטים עם חבריהם לעבודה (Frone, 2000).

כלומר, בחינת הממצאים דרך הדיון במושג הוון חברתי מצביעה על כך שתפיסה עצמית חיובית היא חלק ניכר מהמשאבים העומדים לרשותם של צעירים (Stein, 2006). הממצאים שהתקבלו במחקר הנוכחי דומים לממצאים המדווחים בספרות המחקר בדבר קשר חיובי בין תפיסה עצמית חיובית של צעיר לבין מוכנותו לחיים עצמאיים, בשלושת התחומים שנבדקו. תובנה כזו על תפקיד הישיבה או האולפנה הפנימייתית בבניית זהותו ותפיסתו העצמית של המתבגר מחייבת את הצוות החינוכי שלא להסתפק בהוראה לימודית, אלא להשקיע גם בתחום הרגשי של תלמידיו, לטובת התמודדותם העתידית עם מכלול המשימות שהמעבר לבגרות טומן להם.

רמת הדתיות כמשתנה מתווך

אמונה ודת הן חלק אינטגרלי מההוון החברתי והאישי של המתבגר, ובעלות השפעה על מכלול ההיבטים של חייו הבוגרים (פישרמן, 2002). להב (2005), לדוגמה, זיהה את הדת כגורם המסייע להתמודדותם של מתבגרים חרדים עם החיים שמחוץ לכותלי הישיבה. טענה זו לגבי קיומו של קשר חיובי בין רמת הדתיות של צעירי פנימיות לבין מידת מוכנותם לחיים עצמאיים, קיבלה תמיכה במחקר הנוכחי, שכאמור בחן יותר מ-200 מתבגרים הלומדים באולפנות ובישיבות של המגזר הדתי-לאומי. מצאנו שככל שרמת הדתיות של המתבגר גבוהה יותר, תפיסת מוכנותו לחיים עצמאיים הייתה חיובית יותר על פי דיווחו. כפי ששיערנו, הדת היא מרכיב חשוב מבחינת ההוון החברתי של מתבגרים בשלב המעבר שלהם לבגרות.

תיווך של רמת הדתיות בקשר שבין תפיסה עצמית לבין המוכנות לחיים עצמאיים נמצא תיווך מלא של רמת הדתיות בקשר שבין תפיסה עצמית לבין תפיסת המוכנות

לחיים עצמאיים. כלומר, ככל שהתפיסה העצמית טובה יותר יש נטייה לקשר שלילי עם דתיות, וככל שרמת הדתיות גבוהה יותר, תפיסת המוכנות טובה יותר. ביחס לתיווך זה נמצא כי נוכחותן של תפיסת התמיכה החברתית והמשפחתית היא המדכאת את הקשר בין תפיסה עצמית לבין רמת הדתיות (suppression). משמע, כשיש תפיסה של תמיכה חברתית ומשפחתית רבה, הקשר בין תפיסה עצמית לבין דתיות הוא שלילי; ובהתאם לכך, האפקט העקיף שבין תפיסה עצמית לבין תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים אף הוא שלילי.

ממצא זה שונה מדיווחים אחרים בספרות על קשר חיובי בין התפיסה העצמית של המתבגר לבין רמת דתיותו. כך, למשל, במחקרו של פישרמן (2002) נמצא קשר חיובי בינוני בין התפיסה העצמית לתפיסת הדתיות של הנבדקים. לדבריו, אמנם עוצמת הקשר מעידה שקיימים משתנים אחרים הקשורים לרמת הדתיות של המתבגר, אך התפיסה העצמית שלו היא מרכיב חיוני וחשוב לרמת הדתיות שלו (פישרמן, 2002). מגמה זו לא נצפתה במחקר הנוכחי. ייתכן שההסבר לכך נעוץ בנוכחותם של שני משתנים נוספים – תפיסת התמיכה ההורית ותפיסת התמיכה חברתית, אשר שימשו גורם מדכא בקשר שבין תפיסה עצמית לתפיסת מוכנות לחיים עצמאיים, דרך רמת הדתיות. כלומר, עם המשתנים הללו (תמיכה הורית וחברתית) הופך הקשר בין שני המשתנים האחרים (תפיסה עצמית ורמת דתיות) לשלילי, וכך גם הקשר בין תפיסה עצמית למוכנות לחיים עצמאיים. מחקרה של נאמן (2005) מסביר את הקשר החיובי שבין תפיסה עצמית לתפיסת הדתיות בתחושת שייכותם או אי שייכותם של המתבגרים לסביבה הטוטלית שבה התחנכו. תחושה זו משפיעה על זהותם האישית, ומכאן גם על יכולתם להזדהות עם ערכי הדת שלפיהם התחנכו. במסגרת כוללנית כאולפנה או ישיבה, חברי קבוצת השווים משמשים סוכן חיברות חשוב לערכים דתיים, ולדמויות המחנכות השפעה רבה על עולמם הפנימי והחיצוני של תלמידיהן (אדמנית, 2010). באמצעות מסגרות סגורות אלה דואגות משפחות התלמידים למלא תפקיד חשוב בהשפעה על זהותם האישית של תלמידיהן, ומכאן גם על זהותם הדתית. ייתכן שזה ההסבר לכך שבנוכחותן של תפיסת התמיכה החברתית והמשפחתית, התפיסה העצמית הופכת להיות חסרת קשר (ואפילו עם נטייה לקשר שלילי) לתפיסת מוכנות לחיים עצמאיים דרך רמת הדתיות. נראה כי עיקר משקלו של הקשר עם רמת הדתיות ניתן לשני המשתנים הבלתי תלויים האחרים. לכן, במקרים של תמיכה רבה לא נמצא קשר בין תפיסה עצמית לרמת הדתיות, וגם לא קשר עם תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים.

תיווך של רמת הדתיות בקשר שבין התמיכה ההורית לבין המוכנות לחיים עצמאיים
מצאנו תיווך מלא של רמת הדתיות בקשר שבין תפיסת התמיכה ההורית לבין תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים. כלומר, ככל שתפיסת ההתמיכה ההורית גבוהה יותר כך רמת הדתיות של המתבגר גבוהה יותר, ובהמשך, ככל שרמת דתיות גבוהה יותר, תפיסתו את

המוכנות לחיים עצמאיים גבוהה יותר. ממצא זה מאשש את השערת המחקר ותואם לספרות בדבר הזיקה החיובית בין הקמת משפחה ומידת השמירה על קשרים משפחתיים לבין שמירה על המסורת היהודית-דתית. לעיתים קרובות מתן משמעות למשפחתיות ולערכים משפחתיים מעיד גם על מידת ההקפדה בשמירה על כלל המצוות הדתיות, בגלל שייכותן לאותו עולם ערכים (נאמן, 2005). אדמנית (2010) מציינת כי מתבגרים בעלי תמיכה הורית חזקה יותר, יהיו בעלי רמת דתיות רבה יותר, בשל תפקידה החשוב של המשפחה בתהליך החברות הדתי. נראה כי תפקיד זה של המשפחה בקשר שלה לרמת דתיות המתבגר נשמר גם אצל תלמידי האולפנות והישיבות במחקר הנוכחי. למרות המרחק שלהם ממשפחתם, ואולי בגללו, רמת הדתיות מתווכת בין תפיסת התמיכה ההורית שלהם לתפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים.

תיווך של רמת הדתיות בקשר שבין התמיכה החברתית לבין המוכנות לחיים עצמאיים
בהתאם להשערת המחקר, נמצא תיווך חלקי של רמת הדתיות בקשר שבין תפיסת התמיכה החברתית לבין תפיסת המוכנות לחיים עצמאיים, הן במדד הכולל שלה והן במדדי המוכנות התעסוקתית-חברתית והמוכנות הנורמטיבית. כלומר, ככל שהתמיכה החברתית רבה יותר כך רמת הדתיות גבוהה יותר, וככל שרמת דתיות גבוהה יותר כך תפיסת המוכנות טובה יותר. גם מחקרים אחרים מצאו קשר בין המשקל הניתן לחברי קבוצת השווים ולתמיכה החברתית שלהם ובין רמת הדתיות של הנבדק. ככל שהנבדק העיד על עצמו שיש לו תמיכה חברתית חזקה, כך הוא גם דיווח על רמת דתיות גבוהה יותר (אבן, 2010; גולדמן, 1999).

נראה אם כן כי הדתיות ממלאת פונקציה חשובה בקשר שבין התמיכה החברתית של המתבגר לבין תפיסת מוכנותו לחיים העצמאיים שלאחר הפנימייה. ייתכן כי הדבר קשור לאופייה של הקהילה, שבה נהוגה תמיכה חברתית ועזרה הדדית (פירמן, 2002; רז, 2006). מציאות זו מקבלת משנה תוקף במקרה של האולפנות והישיבות, שבהן, כמתואר לעיל, ממלאים חברי קבוצת השווים פונקציות רבות ומרכזיות בחייו של המתבגר. נראה כי במציאות כזו, שבה הפרט מוקף בקשרים חברתיים מסועפים, יקל עליו לשמור על האידיאולוגיה הדתית המשותפת לו ולכלל הקהילה הדתית שבה הוא חבר (נאמן, 2005). מכאן, ומתוך הקשר שהוזכר לעיל בין רמת הדתיות לבין מידת המוכנות לחיים עצמאיים, אפשר להבין את רמת הדתיות כמתווכת גם את הקשר שבין התמיכה החברתית למוכנות לחיים עצמאיים.

מגדר

אף שהשערות המחקר לא התייחסו לנושא המגדר, נראה כי ההבדלים המובהקים שנמצאו במחקר הנוכחי בין המגדרים בעניין זה מצריכים התייחסות. למגדר תפקיד

חשוב בתהליכי התפתחות. ערכים מגדריים הם אכן בסיס בעיצוב התפיסה וההתנהגות המגדרית, והם פועל יוצא של הבניה חברתית ארוכת-טווח (אדמנית, 2010). התנהגות מגדרית מתעצבת ובאה לידי ביטוי ביתר שאת בגיל ההתבגרות (הולנדר, 2001). נוסף לכך, בתחום המגדר יש הבדלים בולטים בין דפוס דתי-מסורתי לדפוס ליברלי-מערכי (אדמנית, 2010). לכן הבדלים מגדריים מקבלים משנה תוקף כאשר מדובר בחברה דתית, וכאשר בוחנים אותם לאור תהליכי החיברות והחינוך של חברה זו. משמעות זו עשויה להסביר את ההבדלים המגדריים שנמצאו במסגרת המחקר הנוכחי.

במחקרים שונים נמצא כי בנות בכלל, ובנות החברה הדתית בפרט, נוטות להתנהגות קונפורמיסטית ומסתגלת, ונענית לציפיות ולתפקידים המוכתבים להן, בדרך כלל בשלבים מוקדמים יותר של חייהן ובאופן מוצהר יותר מאשר בני דתיים בני גילן (צ'רקה, 1999). במערכת החינוך הממלכתית-דתי (חמ"ד) נמצאו יותר בנות המשקיעות כבר מגיל צעיר בלימודיהן, משתלבות במשפחה ובחברה, ומקבלות עליהן את המחויבויות הדתיות והתורניות בצורה טבעית יותר (גרוס, 2003). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ההבדלים המובהקים שנמצאו במחקר הנוכחי לטובת הבנות, הן מהבחינה הלימודית, הן מבחינת מידת הדתיות שלהן, והן מבחינת תפיסת התמיכה ההורית והחברתית שלהן.

נראה כי מעצם היותן בנות, מפנימות המתבגרות הדתיות את הנורמות, את המיומנויות ואת הציפיות החברתיות בדבר תפקידן כנשים ושאיפותיהן לעתיד עוד לפני שבני גילן יידרשו לכך (אדמנית, 2010). בנות המגזר, כמו אלה שהשתתפו במחקר הנוכחי, ממהרות לקבל על עצמן את המסרים החברתיים, מאמצות את העמדות המגדריות ומיטיבות לתפקד בכל התחומים בצורה העולה על זו של הבנים באותו שלב התפתחותי. דברים אלה יכולים להסביר את תפיסת המוכנות הגבוהה יותר של הבנות ליציאתן לחיים עצמאיים. גם במחקרו של רג'נרוס (Regnerus, 2003) נמצא כי מערכת כזו של חיים בצל הדת ועל פיה מגינה על בנות טוב יותר מאשר על בנים, ומכינה אותן טוב יותר לחיים בוגרים נורמטיביים.

כמו מחקרים אחרים, גם במחקר הנוכחי רמת הדתיות של הבנות נמצאה גבוהה יותר מזו של הבנים. בסקר מקיף שנערך בשנת 1990 על כל תלמידי כיתות י"ב שלמדו במסגרות החינוך הממלכתית-דתי (בר-לב, 1992) ובסקר נוסף שנערך בשנת 1999 (לסלוי וריץ', 1999), היה שיעור הבנות שהגדירו את עצמן 'דתיות מאוד' או 'דתיות' גבוה יותר מהבנים, וזהותן הדתית נמצאה קודמת לזהותן הנשית. כמו כן נמצא בספרות כי מורכבות זהותן האישית של מתבגרות המגזר הדתי מובילה אותן לעיסוק מוגבר יותר בתפיסתן העצמית ובפיתוח אישיותן (אדמנית, 2010). בנות החברה הדתית-לאומית צריכות להתמודד עם ארבע זהויות: דתית, לאומית, אזרחית, ונשית. הזהות הנשית כוללת בדרך כלל עיסוק מוגבר ואינטנסיבי בהכנה לחיי זוגיות ומשפחה, ועיסוק מופחת בעצם ההתבגרות האינדיווידואלית כאישה. המסרים הברורים שמקבלות הבנות אודות

חשיבותם של חיי משפחה עתידיים, וחלקן הדומיננטי בהקמתם, יכולות להסביר גם את היותן בעלות קשרים חיוביים נוכחיים טובים יותר עם בני משפחתן מהקשרים שיש לבנים (כפי שהשתקפו בבחינת המשתנה 'תפיסת התמיכה ההורית').

מגבלות המחקר

זהו מחקר חלוץ בבחינת מצבם של בוגרי פנימיות שהתחנכו במסגרת הדתית-לאומית. למרות ראשוניותו, ממצאיו שופכים אור על מצבם של המתבגרים לקראת עזיבת המסגרת ועל הצרכים המיוחדים להם. צרכים אלה מחייבים התייחסות הן של העובדים הסוציאליים במסגרות והן של מנהלי הפנימיות ושל מי שמתווה את המדיניות להתערבות בפנימיות אלה.

למחקר כמה מגבלות. מגבלה אחת נובעת מגודל המדגם ומשיטת הדגימה. בישראל יש כ-150 פנימיות חינוכיות דתיות, אך במחקר הנוכחי השתתפו מתבגרים משבע פנימיות בלבד, וכולן נענו בפנייה הראשונה להשתתף במחקר. לכן יש לנקוט זהירות רבה מאוד בכל ניסיון להכליל את ממצאי המחקר על אוכלוסייה רחבה יותר (Nugent, 2010). עם זאת, הפנימיות שנבחרו שונות זו מזו בהגדרתן הדתית ונותנות ביטוי להטרורגניות במגזר הדתי-לאומי (Grupper, 2013). כמו כן, המספר הגדול של המשתתפים במחקר מאפשר הצצה למצבם של המתבגרים על סף סיום השהות בפנימיות. מגבלה שנייה נגזרת מכך שמדידת משתני המחקר נשענת על תפיסתם של המתבגרים ולא על מדדים אובייקטיביים יותר. יותר מכך, יש משתנים שנמדדו באמצעות פריט אחד בלבד. לכן, יש להמשיך ולחקור באופן שיטתי ובהיקף רחב את מצבם של מתבגרים בשיבות ובאולפנות בזמן השהות במסגרות, וגם לאחר מכן בשנים שלאחר עזיבת הפנימייה בחייהם הבוגרים. לקבלת תמונת מצב מעמיקה יותר, יש לבחון את הנושא הן מזוויות ראייה נוספות (כמו של הצוות בשיבות ובאולפנות) והן בכלי מחקר מגוונים, כגון ראיונות-עומק בתחום המגדר, ושימוש בנתונים על מצבם בתחום הלימודי (כגון קיומה של לקות למידה).

השלכות על הפרקטיקה ועל המדיניות

ממצאי המחקר הנוכחי מדגישים את הקשר בין התפיסה העצמית, התמיכה המשפחתית והחברתית ורמת הדתיות לבין תפיסת המוכנות לחיים העצמאיים של המתבגרים עוד טרם עזיבתם את המסגרת. לקשר זה משמעויות חשובות הן לפרקטיקה והן למדיניות הנהוגה בפנימיות לאורך כל תקופת שהותו של החניך בפנימייה וכן לתקופה שלפני עזיבת הפנימייה. מכיוון שלהון החברתי העומד לרשות המתבגר בתקופת המעבר שלו לבגרות ולחיים עצמאיים חשיבות רבה, מן הראוי להעניק תשומת לב

מיוחדת לתחום החברתי בפנימיות, וגם לחיזוק הקשר עם המשפחה כמשך שהותם של המתבגרים בפנימייה. יש לפתח מדיניות שתספק קווים מנחים לחיזוק הקשר החיובי של המתבגר עם הוריו, על אף המרחק הפיזי מהם. כמו כן, התובנה לגבי תפקיד הישיבה או האולפנה בבניית זהותם ותפיסתם העצמית של המתבגרים, מחייבת את הצוות החינוכי להשקיע גם בתחום הרגשי של תלמידיהם ובגיבוש זהות עצמית חיובית. הקפדה על אורח חיים דתי היא גורם בקרה חשוב באולפנות ובישיבות. כדי להבין טוב יותר את מצבם הכללי של החניכים בישיבות התורניות ובאולפנות, מן הראוי שאנשי הצוות יתייחסו לרמת הדתיות של חניכיהם. ממצאי המחקר מלמדים שמתבגרים המבטאים פערים דתיים בינם לבין משפחתם, חבריהם או המסגרת, דורשים התייחסות מיוחדת ובחינה דקדקנית יותר של מוכנותם לאורח החיים הצפוי להם בתום השהות בפנימייה.

סמט (2005), שבדקה תוכניות לחיי משפחה במערכת החמ"ד, מציינת שהן מיועדות בעיקר לבנות, והנושאים הנלמדים הם טהרת המשפחה, בחירת בן זוג והקניית הנורמות ההלכתיות בנושאים שבינו לבינה. בקרב הבנים, מאידך, נעשה מעט מאוד מבחינת החינוך בתחום זה. בחברה הדתית, על אף שינויים חברתיים בתחום השוויון המגדרי, הדאגה לעתיד המשפחתי נותרה עדיין נחלתה הבלעדית של האישה (אדמנית, 2010). מצב זה יכול להסביר את הציפייה המוקדמת יותר מבנות המגור שתגבשנה תפיסה עצמית וזהות אישית, וגם תפיסת מוכנות מהירה יותר לחיים עצמאיים בוגרים. עדות לכך אפשר למצוא בהערות לשאלון שכתבו כמה מן המשתתפות במחקר. להלן שלוש מתוכן:

אני חושבת שהיה אפשר גם לשאול שאלות על המוכנות לחיי משפחה. לסדר את הזמן, לגדל ילדים, לטפל בהם, לדאוג לכל הסידורים שדורשים החיים, לכלכל בית בצורה נכונה. ואני לא בטוחה שאנחנו ממש מסוגלים לכל זה כרגע.

הייתי שואלת יותר שאלות על הכנה לזוגיות ולחיי משפחה, זה מאוד חשוב בשלב הזה. במיוחד כשגם צריך ללמוד ולעבוד.

שאלון חשוב. גורם לך להרהר במצבך. אני נשמעת מאוד מוכנה, אבל די לחוצה מהשירות הלאומי, מהלימודים הגבוהים ומהקמת משפחה.

חשוב להדגיש כי רק בנות כתבו דברים מסוג זה, ובנים כלל לא הזכירו נושאים אלה. ייתכן שהם משקפים את העיסוק של הבנות בעתידן ובצורך שלהן להיות מוכנות, כבר בשלב זה, הן לתפקידי זוגיות והורות והן להמשך הלימודים ולתעסוקה. אין פלא, אפוא, שמצאנו כי תפיסת בנות את המוכנות ליציאה לחיים העצמאיים שלאחר הפנימייה טובה יותר והן מדווחות על גורמים מסייעים רבים יותר (תפיסה עצמית, תמיכה הורית וחברתית) שיתרמו למעבר חיובי כזה. ייתכן כי מודעותן של הבנות לגבי הצפוי להן בעתיד הקרוב לסיום הפנימייה, ולגבי המשימות הרבות הרובצות לפתחן,

מביאה אותן לניצול מרבי של מערכות התמיכה וההון החברתי העומד לרשותן בעת השהות בפנימייה.

לבסוף, יש נטייה להתייחס למתבגרים אלה כאל 'אוכלוסייה חזקה' (אדמנית, 2010; פישרמן, 2009), מכיוון שאינם שייכים לאוכלוסיות המוכרות לרשויות הרווחה ושבחן עוסקים בדרך כלל מחקרים בתחום זה. למרות ראשוניותו של המחקר הנוכחי והיקפו המצומצם, הממצאים מלמדים שלבוגרי הישיבות התורניות והאולפנות יש צרכים ייחודיים והם נדרשים להתמודד עם אתגרים משלהם בשלב המעבר לבגרות ולחיים עצמאיים. צרכים ואתגרים אלה – דומים או שונים מאלה של אוכלוסיות אחרות הזקוקות לטיפוח – מחייבים התייחסות ייחודית של העובדים הסוציאליים ומנהלי הפנימיות.

מקורות

- אבן, כ. (2010). ה"חממה" בחינוך הממלכתי דתי: מחקר משווה של תפיסות חינוכיות בארבע אולפנות. עבודת מוסמך. הפקולטה למדעי החברה, אוניברסיטת תל-אביב.
- אדמנית, ב. (2010). המשפחה שלה, המשפחה שלו: עמדות מתבגרות ומתבגרים דתיים ביחס למעמד האשה במשפחה, כפונקציה של רמה דתית, משפחת המוצא, והיבטים מעודדי סובלנות של ההקשר החינוכי. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בנבנישתי, ר. ושיף, מ. (2004). מצבם של מתבגרים באומנה ותפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים בתום השהות בה (דו"ח מחקר). האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בן משה, א. (2005). הקשר בין זהות מינית לבין רמת דתיות, הערכה עצמית ותפיסת תקינות יחסי הורים במשפחה בקרב מתבגרים דתיים בשתי מסגרות חינוכיות. אוניברסיטת בר-אילן.
- ברטל, י. (2007). קוץ וברדווי – עם וארץ בלאומיות היהודית. תל-אביב: עם עובד, 64–66.
- בר-לב, מ. (1992). חינוך דתי ונוער דתי – דילמות ומתחים. תל-אביב: הוצאת מסדה.
- בר-לב, מ. (1997). הקונפליקט הבין-תרבותי של נוער בישיבות תיכוניות ואולפנות. בתוך: ניב, המדרשה לדברי הלכה ומחשבה, חינוך וספרות (י"ח), 241–247.
- בר-לב, מ. וקדם, פ. (1989). חניכי עליית הנוער בישיבות ובאולפנות (דו"ח מחקר). אוניברסיטת בר-אילן.
- גולדמן, א. (1999). נכונות לבקש עזרה בעת מצוקה בקרב בני נוער בפנימיות. עבודת מוסמך בעבודה סוציאלית. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- גורדון, ר. (2007). שבת בבוקר יום יפה: מאבקן של נשים בקהילה האורתודוקסית לשותפות בבית הכנסת ובריטואלים הדתיים. בתוך: ברק-ארז, ד. (עורכת), עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם (עמ' 143–186). קריית אונו: הקריה האקדמית.
- גרוס, ז. (2003). תפקידיו החברתיים של החינוך הממלכתי-דתי. בתוך: א. שגיב וד. שוורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית (עמ' 129–186). אוניברסיטת בר-אילן.
- גרופר, ע. (2004). הפנימיות החינוכיות: יצירה מקורית במערכת החינוך הישראלית. תל-אביב: המרכזיה החינוכית, המנהל לחינוך התיישבותי ולעלית הנוער.
- גרופר, ע. ורומי, ש. (2014). נוער במצבי סיכון במשך שנות דור – פרספקטיבה של חוקר. בתוך: ע. גרופר וש. רומי (עורכים), ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל (עמ' 53–66). רמת-גן: הוצאת מופת.

יסכה חורי וענת זעירא

- גרשטנמן-שלף, ל. ולזר, א. (2006). מעקב אחרי הסתגלותם של בוגרי פנימייה טיפולית לחיים מחוץ לפנימייה. חברה ורווחה, כ"ו (1), 41–58.
- דגן, מ. (2006). החינוך הצינוני הדתי במבחן הזמן והתקופה. הוצאת משרד הביטחון ומכללת ליפשיץ.
- דיניסמן, ת. (2012). גורמים המנבאים מעבר מוצלח מהשמה חוץ-ביתית לחיים עצמאיים: מאפיינים של הצעיר, רשת התמיכה החברתית והפנימייה. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- דיניסמן, ת., וזעירא, ע. (2014). מתבגרים בפנימיות על סף המעבר לחיים עצמאיים: תיאור מצב והגורמים התורמים למוכנותם לחיים. בתוך: ע. גרופר ושי. רומי (עורכים), ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל (עמ' 165–189). רמת-גן: הוצאת מופת.
- הולנדר, ע. (2001). דימויי גבריות ותפיסת מחיריה בקרב נערים מתבגרים בישראל. עבודת מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן.
- זעירא, ע. ובנבנישתי, ר. (2008). בוגרים של פנימיות חינוכיות בישראל: תמונת מצב. מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית, 28, 95–134.
- זעירא, ע. ובנבנישתי, ר. (2009). לקראת יציאה לחיים עצמאיים: הערכת מוכנות וצרכים של מתבגרים (דו"ח ממצאים). בית-הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- חדאד, ט. (2000). "דתיים לייט": דגם של זהות דתית בעידן הפוסט מודרני? עבודת מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן.
- חורי, י. (2013). המעבר לחיים עצמאיים של חניכים בפנימיות דתיות-לאומיות בישראל. עבודת מוסמך. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- טאוב, ד. (2007). קבלת תלמידים לחינוך הממלכתי-דתי. דור לדור: קבצים לחקר ותיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, כט, 157–166.
- טאוב, ד. (2007). בין ממלכתיות לייחודיות — עימותים ושורשיהם בחינוך הדתי-לאומי. דור לדור: קבצים לחקר ותיעוד החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, כט, 147–157.
- טננ'ני, ב. (1992). תפיסת יחסי משפחה על ידי תלמידים אקסטרנים ואינטרנים בשיבות תיכוניות. אוניברסיטת בר-אילן.
- כהן, א. (2008). הצינונות הדתית — בין חרדים לאומיים לדתיים ליברלים: השתקפות הפילוג החברתי-דתי בצינונות הדתית במערכת החינוך. עבודת מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן.
- כהן, י. (2008). רמת מוכנותם והגורמים המנבאים את רמת מוכנותם של צעירים במסגרות חוץ-ביתיות לחיים העצמאיים. עבודת מוסמך. בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- כהן, ר. (1981). השפעת הסיבה בה חי המתבגר על הערך העצמי. עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה.
- כהן-אמיר, מ. (2005). למה הם דתיים? דרכי אימוץ השקפת עולם דתית ואורח חיים דתי בקרב בני הקיבוץ הדתי. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה. אוניברסיטת בר-אילן.
- לבנדה, א. (2009). בדיקת מודל של השפעת התפיסות של תפקיד הורי, מסוגלות עצמית, הזמנה למעורבות מצד בית הספר, מצד המחנכת ומצד הילד, ומשאבי זמן, כוח, ידע ויכולת של ההורים. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- להב, ח. (2005). תהליכים ותמורות במאפייני סיכון וניתוק של נוער מתבגר "דתי חרדי" המטופל במסגרת היחידות לקידום נוער. מניתוק לשילוב (13), הוצאת משרד החינוך — מינהל חברה ונוער, 49–78.
- לסלוי, א. וריץ, י. (1999). סקר תלמידי כיתות יב. בחינוך הממלכתי דתי — תשנ"ט: דו"ח מחקר. אוניברסיטת בר-אילן.
- נאמן, נ. (2005). רציתי לדעת למה — הישיבה התיכונית והאולפנא בסיפוריהם של צעירים שעזבו את אורח החיים הדתי. דפים (40), 161–204.

מוכנות לחיים עצמאיים של חניכים בפנימיות דתיות-לאומיות בישראל

- סמט, ב. (2005). תפיסות מהנכים דתיים בנושא חינוך לחיי משפחה. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- פישרמן, ש. (1998). דתיים לשעבר — נער הכיפות הזרוקות. אלקנה: מכללת אורות ישראל.
- פישרמן, ש. (2002). גיבוש הזהות האמונית (עולם הערכים הדתי) על-ידי התלבטות, ערעור וחשיבה ביקורתית. בתוך: נ. מסלובטי וי. עירם (עורכים), חינוך לערכים בהקשרים הוראתיים מגוונים (עמ' 375–396). תל-אביב: הוצאת רמות.
- פישרמן, ש. (2009). סוכני חברות המשפיעים על זהותם הדתית של מתבגרים דתיים בישראל. הכנס הבינלאומי החמישי של האגודה הישראלית לחקר החינוך היהודי. ירושלים.
- צ'רקה, ר. (1999). חינוך לחיי משפחה בחברה הדתית-ציונית בעולם משתנה. בתוך: הקלמן, י. (עורך), לזבולון: עיון ומעש — אסופת מאמרים לזכרו של זבולון המר (עמ' 265–271). ירושלים: מינהל החינוך הדתי.
- קפלן, י. (2008). דפוסי בקשת עזרה בקרב נוער נושר חרדי במסגרות פנימייתיות. עבודת מוסמך. בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- קשתי, י. (1991). פנימיות בישראל: הערות מבוא. בתוך: קשתי, י., אבירם, ע., בן-צבי, ח. ושגיא, י. (עורכים), חיי יומיום בפנימיות נוער (עמ' 7–16). תל-אביב: רמות.
- קשתי, י. (1993). בתי ספר פנימייתיים בצמתים של שינוי. תל-אביב: רמות.
- רומי, ש. (1997). היבטים פסיכולוגיים בתהליך החינוכי בפנימייה הדתית. בתוך: החינוך הפנימייתי הממלכתי-דתי בישראל (עמ' 161–181). ירושלים: משרד החינוך והתרכות.
- רוז, ש. (2006). מאה שנות חינוך ציוני דתי — קובץ הציונות הדתית. המחלקה לחינוך, הסתדרות המזרחי-הפועל המזרחי, המרכז העולמי.
- שיף, מ. וקושר, ח. (2005). מחקר מעקב אחרי בוגרי פנימיית "בית אפל" בגילאי 18 ומעלה, דו"ח מחקר. בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469–480. doi: 10.1037//0003-066X.55.5.469.
- Arnett, J. J. (2007). Aging out of care: Toward realizing the possibilities of emerging adulthood. *New Directions of Youth Development*, 113, 151–161. doi: 10.1002/yd.207.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., Kathleen, D. V. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 1–44. doi: 10.1111/1529-1006.01431.
- Ben-Zur, H. (2003). Happy adolescents: The link between subjective well being, internal resources, and parental factors. *Journal of Youth and Adolescence*, 32, 67–79. doi: 10.1023/A:1021864432505.
- Boden, J. M., Fergusson, D. M., & Horwood, L. J. (2008). Does adolescent self-esteem predict later life outcomes? A test of the causal role of self-esteem. *Development and Psychopathology*, 20, 319–339. doi: 10.1017/S0954579408000151
- Cashmore, J., & Paxman, M. (1996). *Longitudinal study of wards leaving care*. Sydney, Australia: Social Policy Research Center, University of New South Wales.
- Clausen, J. S. (1991). Adolescent competence and the shaping of the life course. *American Journal of Sociology*, 96, 805–842. doi: 10.1086/ajs.96.5.2781335
- Coleman, J. C. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120. doi: 10.1086/228943

- Collins, M. E. (2001). Transition to adulthood for vulnerable youth: A review of research and implications for policy. *Social Service Review*, 75, 271–291. doi: 10.1086/322209.
- Courtney, M. E., Piliavin, I., Grogan-Kaylor, A., & Nesmith, A. (2001). Foster youth transitions to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare*, 80, 685–717.
- Dinisman, T., & Zeira, A. (2011). The contribution of individual, social support and institutional characteristics to perceived readiness to leave care in Israel: An ecological perspective. *British Journal of Social Work*, 1442–1458. doi: 10.1093/bjsw/bcr034.
- Dumont, M., & Provost, M. A. (1999). Resilience in adolescents: Protective role of social support, coping strategies, self-esteem, and social activities on experience of stress and depression. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 343–363. doi: 10.1023/A:1021637011732.
- Ferguson, K. M. (2006). Social capital and children's wellbeing: A critical synthesis of the international social capital literature. *International Journal of Social Welfare*, 15, 2–18. doi: 10.1111/j.1468-2397.2006.00575.x.
- Flammer, A., & Alsaker, F. D. (2006). Adolescents in school. In S. Jackson & L. Goossens (Eds.), *Handbook of adolescent development* (pp. 233–245). New York, NY: Psychology Press.
- Foster, E. M., & Gifford, E. J. (2005). Developmental and administrative transitions for special populations: Policies, outcomes, and research challenges. In R. A. Settersten, F. F. Furstenberg, & R. G. Rumbaut (Eds.), *On the frontier of adulthood: Theory, research and public policy* (pp. 501–533). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Frone, M. R. (2000). Interpersonal conflict at work and psychological outcomes: Testing a model among young workers. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 246–255. doi: 10.1037/1076-8998.5.2.246.
- Furstenberg, F. F. (2010). On a new schedule: Transitions to adulthood and family change. *The Future of Children*, 20, 67–87. doi: 10.1353/foc.0.0038
- Furstenberg, F. F. & Hughes, M. E., (1995). Social capital and successful development among at-risk youth. *Journal of Marriage and Family*, 57, 580–592. doi: 10.2307/353914.
- Gest, S. D., Sesma, A., Masten, A., & Tellegen, A. (2006). Childhood peer reputation as a predictor of competence and symptoms 10 years later. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 509–526. doi: 10.1007/s10802-006-9029-8.
- Grupper, E. (2013). The youth village: A multicultural approach to residential education and care for immigrant youth in Israel. *International Journal of Child and Family Studies*, 2, 224–244. doi: 10.18357/ijcyfs42201312209.
- Hines, A. M., Merding, J., & Wyatt, P. (2005). Former foster youth attending college: Resilience and the transition to young adulthood. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75, 381–394. doi: 10.1037/0002-9432.75.3.381.
- Lent, R. W. (2005). A social cognitive view of career development and counseling. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work* (pp. 101–130). Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Maluccio, A. N., Krieger, R., & Pine, B. A. (1990). Adolescents and their preparation for life after foster family care: An overview. In A. N. Maluccio, R. Krieger, & B. A. Pine (Eds.),

Preparing adolescents for life after foster care (pp. 5–17). Washington, DC: Child Welfare League of America.

- Mann, M., Hosman, C. M. H., Schaalma, H. P., & De Vries, N. K. (2004). Self esteem in a broad spectrum approach for mental health promotion. *Health Education Research, 19*, 357–372. doi: 10.1093/her/cyg041.
- Nugent, W. R. (2010). Probability and sampling. In B. A. Thyer (Ed.), *The handbook of social work research methods* (2nd ed., pp. 37–51). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (2005). Integrating themes in the current science of the psychology of religion. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 3–20). New York, NY: Guilford Press.
- Pearce, I. D., & Haynie, I. D. (2004). Intergenerational religious dynamics and adolescent delinquency. *Social Forces, 82*, 1553–1572. doi: 10.1353/sof.2004.0089.
- Phillips, S. D., Blustein, D. L., Jobin-Davis, K., & Finkelberg-White, S. (2002). Preparation for the school-to-work transition: The views of high school students. *Journal of Vocational Behavior, 61*, 202–216. doi: 10.1006/jvbe.2001.1853
- Regnerus, M. D. (2003). Linked lives, faith and behavior: Intergenerational religious influence on adolescent delinquency. *Journal for the Scientific Study of Religion, 42*, 189–203. doi: 10.1111/1468-5906.00172.
- Reilly, T. (2003). Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare, 82*, 727–746.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosmarin, D. H., Pargament, K. I., Krumrei, E. J., & Flannelly, K. J. (2009). Religious coping among Jews: Development and initial validation of the JCOPE. *Journal of Clinical Psychology, 65*, 670–683. doi: 10.1002/jclp.20574.
- Rubini, M., & Palmonari, A. (2006). Adolescents' relationships to institutional order. In S. Jackson & L. Goossens (Eds.), *Handbook of adolescent development* (pp. 264–283). New York, NY: Psychology Press.
- Sandstrom, M. J., & Cillessen, A. H. N. (2010). Life after high school: Adjustment of popular teens in emerging adulthood. *Merrill Palmer Quarterly, 56*, 474–499. doi: 10.1353/mpq.2010.0000.
- Schoeni, R. F., & Ross, K. E. (2005). Material assistance from families during the transition to adulthood. In R. A. Settersten, F. F. Furstenberg, & R. G. Rumbaut (Eds.), *On the frontier of adulthood: Theory, research and public policy* (pp. 396–416). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Settersten, R. A. (2007). Passages to adulthood: Linking demographic change and human development. *European Journal of Population, 23*, 251–272. doi: 10.1007/s10680-007-9132-8.
- Sherbourne, C. D., & Stewart, A. L. (1991). The MOS social support survey. *Social Science Medicine, 32*, 705–714. doi: 10.1016/0277-9536(91)90150-B
- Smith C. (2003). Theorizing religious effects among American adolescents. *Journal for the Scientific Study of Religion, 42*, 17–30. doi: 10.1111/1468-5906.t01-1-00158.

- Smith, C., & Faris, R. (2002). *Religion and American adolescent delinquency, risk behaviors & constructive social activities*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Stark, R. (1996). Religion as context: Hellfire and delinquency one more time. *Sociology of Religion, 57*, 163–173. doi: 10.2307/371194.
- Stein, M. (2006). Young people aging out of care: The poverty of theory. *Children and Youth Services Review, 28*, 422–434. doi: 10.1016/j.childyouth.2005.05.005.
- Swartz, T. T. (2009). Intergenerational family relations in adulthood: Patterns, variations, and implications in the contemporary United States. *Annual Review of Sociology, 35*, 191–212. doi: 10.1146/annurev.soc.34.040507.134615.
- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., Moffit, T. E., Robins, R. W., Poulton, R., & Caspi, A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *Developmental Psychology, 42*, 381–390. doi: 10.1037/0012-1649.42.2.381
- Witherspoon, D., Schotland, M., Way, N., & Hughes, D. (2009). Connecting the dots: How connectedness to multiple contexts influences the psychological and academic adjustment of urban youth. *Applied Developmental Science, 13*, 199–216. doi:10.1080/10888690903288755.